

СИСТЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ НІЖИНСЬКОГО ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ КНЯЗЯ БЕЗБОРОДЬКА В 1875-1880 РР.

У статті на основі аналізу історико-педагогічного досвіду розглянуто сутність та специфіку організації навчально-виховного процесу підготовки педагогічних кадрів Ніжинським історико-філологічним інститутом князя Безбородька в 1875-1880 рр., проаналізовано роль науково-педагогічного та допоміжного персоналу в цілісній освітній та виховній системі вузу.

Нові соціально-економічні, політичні та культурні реалії українського суспільства, інтеграційні процеси в Європейський освітній простір передбачають реформування системи вищої педагогічної освіти з метою сприяння підготовці майбутніх фахівців. Сучасні науковці досліджують питання сутності та змісту організації навчально-виховного процесу вищої педагогічної школи, створення умов для розвитку та самореалізації кожної особистості, яка обрала вчительську професію. Різні аспекти цієї проблеми досліджувалися в працях вітчизняних (А.М. Алексюк, В.П. Андрущенко, В.І. Бондар, Л.П. Вовк, О.В. Глузман, С.У. Гончаренко, Н.М. Дем'яненко, І.А. Зязюн, В.І. Луговий, В.К. Майборода, Н.Г. Ничкало, С.О. Сисоєва, М.Д. Ярмаченко та інші) й зарубіжних учених (О.А. Абдулліна, С.В. Кондратьєва, Н.В. Кузьміна, Ю.Н. Кулоткін, І.Я. Лернер, В.О. Сластьонін, О.І. Щербаков та інші).

Одним із векторів дослідження цієї проблеми є історичний досвід, набутий провідними вищими закладами освіти України кінця ХІХ – початку ХХ століття, що дозволяє виокремити перспективні ідеї, творче використання яких сприятиме модернізації вищої педагогічної освіти на сучасному етапі.

У кінці ХІХ на початку ХХ ст. перед державними діячами та прогресивною громадськістю царської Росії гостро постало питання підготовки вчительських кадрів вищими закладами освіти. На території тогочасної України вчителів загальноосвітніх шкіл готували в класичних університетах (Київський Св. Володимира, Харківський, Одеський), у педагогічних семінаріях та в Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька. Саме Ніжинський вищий педагогічний заклад освіти став флагманом підготовки високоосвічених та професійно спрямованих майбутніх працівників педагогічної галузі на теренах Російської імперії кінця ХІХ – поч. ХХ ст., бо система організації навчально-виховного процесу, науково-педагогічної роботи як професорсько-викладацького складу вузу, так і всього допоміжного персоналу була спрямована на те, щоб готувати справжнього вчителя-професіонала, формувати самостійно мислячу особистість, здатну вплинути на вихованця і проводити освітньо-педагогічну роботу на високому науково-практичному рівні.

Історико-філологічний інститут був заснований на кращих традиціях, які існували в Ніжинській гімназії вищих наук, Ніжинському фізико-математичному та юридичному ліцеях. Сюди були запрошені високопрофесійні професорсько-викладацькі та науково-педагогічні кадри із провідних вузів Західної Європи та Росії. Тому система підготовки майбутнього вчителя тут із перших днів існування мала прогресивні тенденції та впливала на розвиток професійно-педагогічної підготовки вищих та середньо-спеціальних педагогічних закладів як регіонального, так і загальнодержавного масштабів. Той факт, що в Ніжинській вищій педагогічній школі зароджувалися нові технології підготовки майбутнього вчителя, втілювалися в життя сучасні, на той час, форми та методи становлення особистості майбутнього педагога, підтверджують численні публікації в навчально-методичних і спеціально-наукових періодичних виданнях. Так, у журналі Міністерства народної освіти Росії, який видавався в Санкт-Петербурзі, майже в кожному номері, починаючи з 1875 року, давалася інформація про систему підготовки вчителя в історико-філологічному інституті князя Безбородька в Ніжині. Важливість і послідовність цієї роботи була відмічена в щорічних звітах Міністра народної освіти. Не випадково в окремих номерах друкувалися Статут інституту та спеціальні інструкції, які доповнювали його положення.

В одній із офіційних частин журналу за 1876 рік надруковані інструкції, розроблені професорсько-викладацьким складом інституту й затверджені Міністром народної освіти. З них ми дізнаємося про посадові обов'язки науково-педагогічного та допоміжного складу вузу, про умови утримання студентів. Як зазначалося в доповіді Міністра народної освіти Російської імперії графа Толстого "Про стан діяльності інститутів за 1875-1876 н. р.", досвід, набутий Ніжинським історико-філологічним інститутом князя Безбородька за рік існування є корисним і необхідним з огляду на важливість підготовки вчительських кадрів для загальноосвітніх шкіл та гімназійних установ [1: 21-25].

Важлива роль в інституті відводилася такій посаді, як інспектор. Він був найближчим помічником і соратником директора. У посадові обов'язки інспектора були включені наступні пункти:

- 1) щоденно фіксувати присутність студентів на лекційних та семінарських заняттях;
- 2) здійснювати контроль за старанністю студентів, вимагати від них своєчасного виконання всіх творчих самостійних завдань, заданих професорами та викладачами інституту;
- 3) піклуватися про те, щоб студенти мали достатньо наукової та спеціальної літератури та навчальних посібників для успішного проведення самостійних досліджень;
- 4) бути присутнім на іспитах студентів, брати активну участь в обговоренні відповідей студентів та виставленні їм підсумкових оцінок.

Крім суто навчальної роботи, інспектор Ніжинського історико-філологічного інституту здійснював контроль за виховною роботою, що була невід'ємною складовою системи підготовки майбутнього вчителя. Інспектор

підкувався про моральний стан студентів, слідкував за зовнішнім виглядом вихованців педагогічного вузу. Був щоденно присутнім на ранковій молитві, на обіді та вечері, розглядав особисто порушення та прорахунки, допущені студентами, вів записи в "Кондуїтну книгу".

До обов'язків інспектора входив нагляд за діями наставників, проведення з ними педагогічних нарад, які були присвячені в основному питанням оптимізації професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів, здійсненню контролю за систематичністю самостійної роботи студентів. Інспектор надавав методичну та практичну допомогу наставникам-керівникам у роботі з кожним окремим студентом.

Крім того, інспектор інституту був за посадою членом конференції та правління вищого закладу освіти, неодмінно підкувався про стан та наповнюваність бібліотеки інституту, щорічно організовував перевірку та ревізію бібліотечних фондів, доповідав правлінню та конференції про нові надходження літератури й про необхідність придбання нової [2: 158].

Таким чином, робота інспектора була відповідальною й важливою. На цю посаду рекомендувалися найкращі та найдосвідченіші науково-педагогічні працівники вузу.

З огляду на те, що професійно-педагогічній підготовці вчительських кадрів досліджуваного періоду на теренах Російської імперії відводилося незначне місце (про це свідчать навчальні плани вчительських інститутів, затверджені міністром народної освіти 13 листопада 1876 р.) [3: 65], професорсько-викладацький склад Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині здійснював досить прогресивні та виправдані організаційно-педагогічні заходи, спрямовані на педагогізацію всього навчально-виховного процесу вузу. Сюди були спрямовані погляди передової педагогічної громадськості Росії. Ніжинський педвуз відвідували не лише науковці та громадські діячі Київського навчального округу, в підпорядкуванні якого він знаходився, а й представники інших навчальних округів для обміну досвідом підготовки кадрів для педагогічної галузі. Особливого значення в Ніжині, як свідчать архівні джерела, надавалося ролі наставників-керівників. За Статутом та посадовою інструкцією наставники Ніжинської вищої педагогічної школи виконували такі функції:

1. Кожного разу, при зручній нагоді засобами сугестії, власного прикладу, розвивати і стверджувати у студентів морально-християнські переконання, почуття обов'язку, честі, справедливості, законслухняності, патріотизму та усвідомлення важливості їх педагогічного покликання.

2. Щоденний нагляд за організацією та проведенням навчальних занять студентів, слідкування за їх успіхами. Порадами та вказівками спрямувати діяльність вихованців у правильне русло.

3. У випадку звернення до наставника викладачів інституту з зауваженнями про неуспішність окремих студентів або не виконання ними певних робіт із того чи іншого навчального предмету, наставники повинні спрямувати свою роботу на усунення недоліків та прорахунків своїх вихованців.

4. Наставник повинен повсякчас допомагати студентам у науково-пошуковій роботі, давати поради в підготовці до занять із кожного навчального предмету, розтлумачувати незрозумілі моменти прочитаних наукових книг, проводити бесіди зі студентами з прочитаного матеріалу.

Варто зазначити, що з перших років діяльності історико-філологічного інституту в Ніжині роль наставника майбутнього педагога була важливою й центральною з огляду на всю систему підготовки педагогічних кадрів. В обов'язки наставника входило чергування, що мало на меті такі завдання:

- наставники виконували свої посадові обов'язки, узгоджуючи з інспектором інституту, встановлювали порядок чергування так, щоб один із них знаходився постійно в якості чергового з 7-ї години ранку до 11-ї години вечора, а наступного дня йшов на нічне чергування і не мав права залишати стіни інституту в нічний час;

- здійснювали суворий нагляд за дотриманням правил моральної поведінки та шляхетності з боку студентів;

- контролювали відвідування аудиторних занять та раціональне використання вільного часу, спрямовуючи його на потреби самопідготовки та самовдосконалення;

- здійснювали контроль чистоти повітря в кімнатах студентів, приміщенні ідальні та навчальних аудиторіях і рекреаційних приміщеннях [1: 27-30].

Так як за міністерським положенням, затвердженим 31 травня 1872 р., інституту, що готували вчителів, були навчальними закладами закритого типу, то наставникам, що заступали на чергування видавалися кожного року дві книги – "Журнали чергування", завірені директором. У першій книзі черговий наставник записував усі порушення з боку студентів та вчинки, що заслуговували загального схвалення, робив відмітки про вихід студентів за межі інституту, а також про своєчасне чи несвоєчасне їх повернення. Якщо студентові робились якісь зауваження, чи накладались стягнення, то вони теж заносилися до книги.

В іншому журналі вівся облік професорами та викладачами інституту присутності студентів на лекційних заняттях. У разі неявки – вказувалася причина відсутності.

Під час виникнення екстремальних випадків, черговий наставник зобов'язаний був негайно звернутися до інспектора, а при його відсутності – до директора інституту.

Всі проблеми, які виникали в процесі взаємодії зі студентами, питання організаційно-педагогічної роботи обговорювалися на педагогічних нарадах під головуванням директора інституту. Слід відзначити важливість таких нарад у цілісній системі підготовки майбутнього вчителя. Саме на них акцентувалась увага щодо індивідуально-особистісного підходу до кожного студента, формування характеру та переконань майбутнього вчителя, вміння самостійно працювати та вирішувати складні науково-пошукові завдання. За результатами нарад складався протокол [4: 19].

Варто звернути увагу на той факт, що керівництво Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині великої уваги надавало особистості викладача, який працює зі студентами. Так, у посадовій інструкції

за 1875 р. зазначалося: "... Всі ті, хто викладає в інституті не повинні обмежуватися тільки викладанням свого предмета, а саме:

а) по-можливості якомога частіше перевіряти знання студентів шляхом практичних занять з ними і, при цьому, звертати особливу увагу на словесний метод викладу вивченого і засвоєного матеріалу;

б) повсякчас привчати студентів до самостійності, самовдосконалення шляхом виконання ними самостійних робіт і науково-пошукових досліджень;

в) на старших курсах керувати розбором навчальних підручників для загальноосвітніх шкіл та посібників для гімназійних установ, аналізувати пробні лекції та аудиторні заняття в гімназії під час проходження педагогічної практики;

г) кожен викладач зобов'язаний вести список своїх студентів і відмічати в ньому успішність; раз на півроку ці списки подавати на розгляд конференції інституту, яка піддає їх ретельному розгляду і робить з цього обліку узагальнюючі висновки про кожного студента. В окремих випадках, коли студенти не встигають, або мають достатньо велику кількість зауважень від викладачів – повідомляти про це наставників, з метою звернути на конкретного студента особливу увагу і надати йому як методичну, так і науково-теоретичну допомогу" [1: 35].

Вважалось, що аура навчального та наукового життя створюється не тільки керівниками навчального закладу, а й усіма його працівниками. І чим яскравіші особистості працювали в ньому, тим кращою була атмосфера, тим пліднішими ставали результати підготовки студентів – майбутніх учителів.

Штатним розписом Ніжинської вищої школи були чітко визначені обов'язки інститутського лікаря, який, в свою чергу, повинен був неухильно піклуватися про здоров'я студентів. Лікар здійснював нагляд за дотриманням належних санітарно-гігієнічних умов у процесі навчання, щоденно відвідував хворих студентів, які лікувалися в стаціонарних умовах місцевої лікарні, справлявся про необхідність надання їм додаткової медичної допомоги. Якщо виникала гостра необхідність, лікар повинен був з'явитися в приміщенні інституту на першу вимогу директора або інспектора. Цікавим є той факт, що саме в Ніжинському історико-філологічному інституті лікаря включали в комісію з відбору абітурієнтів. Із посадових обов'язків ми дізнаємося, що "він спостерігав, аби до інституту не вступали молоді особи, які мали тілесні недоліки, які б перешкоджали їм виконанню в майбутньому вчительських обов'язків" [1: 28]. Лікар був зобов'язаний надавати медичну допомогу не лише студентам, а й усім працівникам інституту.

Навчально-виховний процес у Ніжинській вищій педагогічній школі був неможливий без посади економа (він же виконував обов'язки екзекутора). Економ здійснював нагляд за чистотою та справністю будівлі, за зберіганням та витратами майна і припасів, що були власністю інституту. Разом із тим він залучав на допомогу в своїй роботі студентів, призначаючи їх черговими на кухні, включаючи до складу комісій зі списання продуктів та припасів, які видавалися для кухні, пекарні та буфету. Видані продукти записувалися до спеціальної видаткової книги (своєрідний сучасний бракеражний журнал), і кожна видача скріплювалася підписом не тільки економа, але й чергового студента. Така система організації роботи формувала у студентів почуття обов'язку, відповідальність, чесність та принциповість – риси, необхідні майбутньому вчителю.

Частіше всього економ інституту відвідував кухню, пекарню та буфет і вразі виявлення порушень санітарно-гігієнічних норм чи безладу накладав досить суворі стягнення на повара, буфетника або пекаря. Крім того, якщо економом виявлялась халатність чи недобросовісне виконання своїх обов'язків допоміжними працівниками вузу – він ставив питання перед директором інституту про негайне звільнення з займаної посади особи винного.

Деякі дослідники історії Ніжинської вищої педагогічної школи, спираючись на спогади окремих випускників того часу в своїх працях, зазначають про досить жалюгідне існування студентів та їх негативні побутові умови. І це не дивно, бо більшість тих, хто сів за парти Ніжинського історико-філологічного інституту були вихідцями із заможних родин та не звикли до регламентації життя й побуту, дотримання суворої дисципліни [2: 180].

Разом із тим, заперечуючи подібні висновки в процесі дослідження посадової інструкції економа Ніжинського вузу, можна зробити висновок про велику кількість об'єктів соціально-побутової сфери, які були в його підпорядкуванні, а саме: інститутські приміщення, навчальні аудиторії та спальні кімнати, відповідно мебльовані. Там знаходилися столи, стільці, дивани-шафи для збереження особистих речей студентів та навчального приладдя, туалетні шафи біля ліжок, залізні ліжка з матрацом та двома подушками, ватяне та жакардове одіяля, набір постільної білизни. Кімнати освітлювалися: вранці – не раніше 6-ї години, ввечері – не пізніше 23-ї години [1: 33]. Такі побутові умови були не гіршими, а в деяких випадках і кращими, ніж у провідних столичних вузах. Ніжинські студенти носили форму встановленого зразка: жакет, брюки й жилет із темно-сірого каستору, або сукна – щоденний одяг; однобортний жакет, брюки і жилет із чорного сукна – одяг для носіння поза інститутом. До обох комплектів форми додавалися чорне пальто з драпу, підтяжки, краватка та фуражка. Понад це, на літні місяці видавалися жакет, брюки й жилет із парусину.

Харчування студентів теж було строго регламентованим і складалося: вранці та ввечері – чай з булкою, до обіду – скибка хліба з сіллу, на обід – обов'язково стіл із трьох страв, вечерея – з однієї страви. Крім того, у приміщенні буфету та в рекреаційних приміщеннях знаходилися ємності з питною водою та квасом. Хворим студентам їжа та напої призначалися особисто інститутським лікарем [1: 34].

Таким чином, вся організація навчально-виховної роботи в Історико-філологічному інституті князя Безбородька визначеного періоду була спрямована на підготовку високоосвіченого, педагогічно-спрямованого вчителя. Кожна посада, що існувала в штатному розписі вузу була прямо чи опосередковано пов'язана з цілісним педагогічним процесом. Традиції відбору науково-педагогічних працівників, допоміжного персоналу, які склалися в Ніжинській вищій педагогічній школі порівняно з іншими вузами непедагогічного профілю,

висока заробітна платня сприяли тому, що випускників цього закладу запрошували в кращі та найпрестижніші гімназії, прогімназії, технікуми, училища та вищі заклади системи освіти Росії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Инструкция в дополнение к уставу Историко-филологического института кн. Безбородько в Нежине (утверждена Министром народного просвещения) // Журнал Министерства народного просвещения. – СПб. – 1876. – № 9. – С. 24-35.
2. Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2005. – С. 157-186.
3. Известия о деятельности и состоянии наших учебных заведений // Журнал Министерства народного просвещения. – СПб. – 1882. – № 9. – С. 60-67.
4. Низшие училища и образование учителей в России // Журнал Министерства народного просвещения. – СПб. – 1877. – № 3. – С. 1-21.
5. Средние специальные заведения, учрежденные в 1866-1876 гг. // Журнал Министерства народного просвещения. – СПб. – 1876. – № 5. – С. 28-39.

Матеріал надійшов до редакції 23.04. 2007 р.

Лавріненко А.А. Система організації учебного и воспитательного процесса Нежинского Историко-филологического института князя Безбородько 1875-1880 гг.

В статье на основе анализа историко-педагогического опыта рассмотрена сущность и специфика организации учебно-воспитательного процесса подготовки педагогических кадров Нежинским историко-филологическим институтом князя Безбородько в 1875-1880 гг., проанализирована роль научно-педагогического и вспомогательного персонала в целостной образовательной и воспитательной системе вуза.

Lawrinenko A.A. The system of organizing the educational and up-bringing process of the Nizhyn Historical and philological institute of prince Bezborodko in 1875-1880.

The essence and specific of organizing the educational and up-bringing process of the pedagogical personnel training by the historical-philological institute of the prince Bezborodko in Nizhyn in 1875-1880 is analyzed on the basis of historical and pedagogical experience. The role of scientific, pedagogical and auxiliary staff in the higher educational institute integral educational system is analyzed.